

תורה אנוכי שלם לכם את אלקה חסדיא לפני פוא קום ה' קדול וקבירא

מהדורת יפה

תָּנָא דְּבֵי אֱלֹהֵינוּ

המבואר

סדר אליהו זוטא

עם ביאור משולב

פנינים יקרים

מסורת המדרש ושינויי נוסחאות

נוסחא ישנה

מבוא מקיף

יוצא לאור על ידי מכון "אור לישרים"

שנת תש"פ לפ"ק

מסורת המדרש

לְעוֹלָם יֵהָא אָדָם וכו'. לעיל רבא פרק י"ח ד"ה שמעוני אחי ועמי, להלן ריש פרק ט"ו. עיינ לעיל ברבא פרק י"ג ד"ה מכאן אמרו לעולם, ברכות יז. ועיין עוד במדב"ר ט ב, ובנסמן שם.

הערה

פֶּרֶק א

מַעֲשֵׂה דְבֵי אֱלֹהֵי הַנְּבִיאָה. אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָה: לְעוֹלָם יֵהָא אָדָם עָרוֹם בְּיִרְאָה, וּמַעֲנֵה רַךְ וּמַשִּׁיב

בִּיאור

פֶּרֶק א

הפרק הראשון מ'סדר אליהו זוטא' נסמך אל מה שסיים לעיל בסוף 'סדר אליהו רבא', שם נתבארו הטובות שיעשה הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא, שלאחר שיעמדו בתחיית המתים, לא יחזרו לעפרם לעולם, אלא הקב"ה יקבל את פניהם, והם יבואו לפניו כבנים אל אביהם וכעבדים אל אדוניהם, וכאן בפתיחת הפרק מבאר מיהו אותו צדיק שיזכה לכל המעלות הללו, ומה הן המדות הטובות שעליו להיות מצויין בהם.^א

ובהמשך הפרק עוסק המדרש במעלת העוסקים בתורה, ומביא בענין זה מעשים, מהם יש ללמוד על מעלת לומדי התורה. וכן דורש במעלת העוסקים בצדקה ובגמילות חסדים, ומבאר את מעלות הצדקה בכמה דרכים.

מדות הצדיקים, ומעלות העוסקים בתורה ובצדקה
מַעֲשֵׂה דְבֵי אֱלֹהֵי הַנְּבִיאָה - כלומר, מה שנחלק הספר לשני חלקים ומכאן ואילך הוא 'סדר אליהו

מקורות וצייונים

מקריב ביכורים. כששמע רב ענן טעם זה, הסכים לקבל את המנחה, ושלח את מביא המנחה אל רב נחמן שיזונו, בלשון זו: 'ידון מר אדם זה, שאני פסול לדונו'. רב נחמן סבר שאותו אדם הוא קרובו של רב ענן, ולכן שלחו אליו בלשון זו, והיה עומד לדון דינים של יתומים שהיו לפניו, אך דחה את דינים לאחר דינו של אותו אדם, משום כבוד תורתו של רב ענן. וכשראה בעל דינו של אותו אדם את הכבוד שעושה לו רב נחמן, נסתתמו טענותיו.

ועיין במהרש"א (ח"א שם ק. ד"ה אותיב) שרב ענן נכשל בשני דברים: א. לא היה לו לקבל את המתנה אפילו בדרך דורון, מאחר שמתחילה הביא לו אותה דרך שוחד דברים. ב. ששלחו אל רב נחמן בלשון שמשמע ממנה שקרובו הוא, ומתוך כך נסתתמו טענותיו של בעל דינו. וכשישב בתענית, נתכפר לו על מה שקיבל את המתנה ואלו את אותם דגים קטנים, אך מה שנבעת בעל הדין ונסתתמו טענותיו, עדיין עומד במקומו [שהוא מעבירות שבין אדם לחבירו], ולכן נענש במדה כנגד מדה, שהיה אליהו מבעית ומפחיד אותו בבואו אליו.

ועיין בשנויי נוסחאות, שלגירסת כתבי יד הנוסח כאן הוא 'משום דבי אליהו' [כנוסח המצוי בהמשך הפרק] או 'אמר אליהו זכור לטוב'. ולפי זה אין מכאן רמז למעשה הנ"ל.

ג. **ראה** בגמרא (ברכות ז). שהמאמר הבא היה רגיל בפיו של אביי. והובא גם במדרש זה, לעיל (רבא פ"ח ד"ה לעולם) ולהלן (ריש פט"ו). **מציונו** בסדר אליהו זוטא כמה לשונות שונות זו מזו, בהן נאמרו הדרשות והמאמרים. כגון, כאן מתחיל בלשון 'אמרו רבותינו זכרונם לברכה', וכן להלן (ד"ה אמרו), ובהמשך 'משום דבי אליהו אמרו', ואחר כך מובא מעשה בלא הזכרת שם [בלשון מְדַבֵּר] 'פעם אחת הייתי עובר' וכו', ובהמשך הפרקים מובאים הרבה דברים בשם תנאים ואמוראים, כגון רשב"י (ראה ריש פט"ו) רבי יוסי (ראה סוף פט"ו) ועוד. וביאור הענין, כי סדר זה למד רב ענן מפי אליהו בעודו נחבא בתיבה [ראה בהערה לעיל] ולא היה רואה את פניו, אלא שומע את קולו

א. זקוקין דנורא (אות א).

ב. זקוקין דנורא (שם). וכמבואר בגמרא (כתובות קה-קו), שאליהו הנביא היה רגיל לבוא אל האמורא רב ענן, והיה שונה לו 'סדר אליהו' - הוא המדרש שלפנינו, אך לאחר שרב ענן עשה דבר שהיה בו משום נדנדו של עיוות הדין (ראה להלן), נסתלק אליהו והפסיק לבוא אליו, עד שישב רב ענן בתענית וביקש רחמים, ואז חזר אליהו לבוא אליו. אך כשהיה בא, היה מבעית ומפחיד אותו, ולכן עשה רב ענן תיבה וישב בתוכה בעת שבא אליו אליהו, עד שהשלים לו את סדר משנתו. והם שני הסדרים, 'סדר אליהו רבא' ו'סדר אליהו זוטא' [את-הסדר הראשון למד רב ענן מחוץ לתיבה, ואת הסדר השני למד בתוך התיבה (רש"י שם ד"ה סדר)].

וביאר בתוס' (שם ד"ה והיינו), שמפני שהפסיק אליהו בלימודו לרב ענן, לכן חילקו לשני סדרים, ובפעם הראשונה למד ממנו יותר מארבעה ידות [-פי ארבע] מאשר בפעם השנייה, ולכן קרא לסדר הראשון בשם 'רבא' ולשני בשם 'זוטא' (ועיין בזה באורך במבוא לספר). וכתב בטובי חיים (אות א), שמכך שב'אליהו זוטא' נכפלו כמה דברים שהובאו כבר לעיל ב'אליהו רבא', נראה שקיין אליהו בסדר זה לספר משנה תורה [החמישי בחומשים ובו נשנו דברים מהחומשים הקודמים]. ועיין בתוספות בן יחיאל (פתיחה, ד"ה מעשה) עוד רמזים בזה על דרך הסוד.

ומעשה שהיה ברב ענן, הוא שפעם הביא לו אדם אחד סל של דגים קטנים במתנה, ורצה לדון את דינו לפני רב ענן, אך רב ענן לא קיבל ממנו את הסל ולא רצה לדונו, כי פסול הוא לדונו משום שוחד. הלה הפציר בו שלפחות יקבל ממנו את המתנה, שחשובה היא כהקרבת ביכורים, כמו שיש ללמוד מהכתוב (מלכים ב' ד מ) וְאִישׁ בָּא מִבְּעַל שְׁלֶשֶׁה וַיָּבֵא לְאִישׁ הָאֱלֹהִים לֶחֶם בְּפוּרִים עֲשָׂרִים לֶחֶם שְׁעִירִים וַיִּכְרְמֵל בְּצִקְלָנוּ וְגו', שמתנת האיש נקראת במקרא בְּפוּרִים על אף שלא היה אלישע אוכל ביכורים (עיי"ש ברש"י ובתוס' ד"ה וכו', ולהלן פ"ב ד"ה מכאן), אלא המביא דורון לתלמיד חכם, כאילו

בִּיאור

ליראת בוראו^א, וּמַעֲנֵה רַךְ - ידבר עם הבריות בענוה, בלשון רכה ובקול נמוך^ב, ובכך יהיה מְשִׁיב

מקורות וציונים

ומאידך, לפעמים ביטולה של תורה היא קיומה, וצריך לכך שיקול הדעת ועצה נכונה, על דרך הכתוב (משלי ד כו) פֶּלֶס מַעֲגַל רַגְלָךְ וְכָל דְּרָכֶיךָ יִפְנֹוּ (ועיין מגן אברהם סי' קנה סק"ב). ג. בעשותו מצוה, יערים לעשותה על הצד היותר טוב, וכגון במצות הצדקה, יתבונן לנותנה באופן ובזמן המתאים ביותר לטובת העני, וכן שלא לנותנה לאנשים שאינם מהוגנים.

ובמשפט וצדקה (אות ב) ביאר, שהדברים אמורים כלפי המעשה שאירע לרב עני בקבלו את המתנה מאותו אדם שרצה לדון אצלו, ועקב כך נגרם שנסתתמו טענות בעל דינו אצל רב נחמן, ופסק אליהו מלבווא אליו [ראה בהערה לעיל באורך], לכן פתח כאן ואמר 'לעולם יהא ערום ביראה', ויחשוב בתחילת כל מעשה את העלול לצמוח בסופו, ועל ידי כך לא תבוא תקלה על ידו.

בנוסח זקוקין דנורא הוסיף כאן: 'נוסחא ישנה, אמרו עליו' (וראה בשנויי נוסחאות). וביאר בזה ברמזי אש (אות א), שאת המאמר דלהלן אמרו חכמים על אליהו הנביא, שיש ללמוד ממנו שיהא אדם ערום ביראה, והיינו שלא תהיה יראתו יראה חיצונית מפני פחד מפגעי העולם הזה וכדומה, אלא רק יראת ה' לבדו, כמו שמצינו בפניחס, שלא פחד מפני השבטים שמוא יפגעו בו בבואו לקנא בזמרי, כי היה ירא את ה' לבדו בלא תערובת של יראה חיצונית [ופניחס הוא אליהו]. עיי"ש באורך, וראה בדבריו ביאר נוסף בזה. ה. זקוקין דנורא (אות ג) ומאורי אש (אות ב).

בלבד, והיה רב עני שונה את דברי תורתו של אליהו ששמעו מפיו אחרים שקיבלו מאלהו [הנקראים 'דבי אליהו' - מבית מדרשו של אליהו], ובתוך כך היה אליהו מתגלה אליו ומוסיף לו דברים בענין, ושוב אסף רב עני את כל הדברים יחד וכתבם ב'סדר אליהו זוטא', ולכן מובאים בו הדברים בסגנונות שונים. ולכן גם הקדים בתחילת הסדר 'מעשה דבי אליהו', כלומר, ספר זה נתלקט ממה שהיה רב עני שונה את האמרות של 'דבי אליהו', ומתוך כך התגלה אליו אליהו הנביא (משפט וצדקה אות א).

ד. רש"י (ברכות יז. ד"ה ערום).

והיינו, כמו שאדם חושב מחשבות ותחבולות ביום ובלילה בענייני משא ומתן שלו, כיצד יעשה כדי להרויח ממוון רב, בו יתענג בעולם הזה, כך יחשוב אדם מחשבות ותחבולות תמיד כיצד ירבה בתורה ובמעשים טובים, כדי שירוויח מצוות הרבה ויזכה לתענוג העולם הבא שכולו טוב (זקוקין דנורא אות ב). ובמאורי אש (אות א) ביאר בשתי דרכים נוספות: א. שיחשב ויתבונן כיצד להשיג את מדת היראה הטהורה בלבד. ב. בלכתו ביראת ה', ינהג בערמה, כדי שיהיה מעורב בין הבריות ולא ילעגו עליו.

ובתוספות בן יחיאל (ד"ה לעולם) ביאר גם כן בכמה דרכים: א. יערים ויסתיר את יראתו וינהג בהצנע לכת, ובכך תהיה יראתו נקיה וטהורה מכל פניה זרה. ב. ישקול בערמה מהי הדרך הנכונה לעשות, שלפעמים בעשותו מצוה יכול לעבור עבירה והרי זו מצוה הבאה בעבירה,

פנינים יקרים

לדינא, ואמר לו אני אלך לדין אצל אחרים אבל קבל המתנה כבכורים, קבל ממנו ושולחו אצל רב נחמן לאמר: נדייניה מר להאי גברא דאנא ענין פסילנא ליה לדינא, סבר ר' נחמן שהוא קרובו ודחה דין יתום מפני דינו משום כבוד תורה, וראה בעל דינו זה ונסתתמו טענותיו, משום כך פסק אליהו לבא אצל ר' ענין. ומספר כאן שר' ענין היה מתודה על חטאו שלא היה ערום ביראה לחשוש שמוא יצמח כל זה מדבריו לר' נחמן. (משפט וצדקה)

לְעוֹלָם יְהִי אָדָם עָרוֹם בְּיִרְאָה, וּמַעֲנֵה רַךְ וּמְשִׁיב חַמָּה

מאמר זה, פירש בו עט"ר מוה"ר החסיד מר שארינו הפרד"ס זיע"א, כלפי בני אדם דעושיני עורמה, דבריו נבחת נשמעין בלשון רכה וקול נמוך, ופשט הדברים במתק ודשן, אך הוא כמתלהל יורה זיקים, ודבריו כגחלי אש, ואם יבין השומע יבער לבו בקרבו, ולו יעיר כל חמתו עליו יותר ממי שמדבר איתו קשות, ועל זה באה האזהרה, לעולם יהא אדם ערום ביראה, לא ערום לרעה, והיכי דמי, שיהא מענה רך באמיתות, ולא תוכו כגחלי רתמים, באופן דהמענה רך יהיה משיב חימה, לא מגדיל חימה יותר. זה תוכן דבריו, דברי פי חכם חן. (לווח ארז)

לְעוֹלָם יְהִי אָדָם עָרוֹם בְּיִרְאָה

הנה כאשר האדם חפץ לעשות איזה מצוה כמו קימת חצות לילה וכיוצא, היצה"ר אינו מניחו לעשות, כי מכביד עליו איבריו

מַעֲשֵׂה דְבִי אֱלֹהֵינוּ הַנְּבִיא. אֲמָרוּ עָלָיו לְעוֹלָם יְהִי אָדָם עָרוֹם בְּיִרְאָה (נ"י)

יש לפרש ערום, כפי מה ששמעתי בשם גדול אחד פירוש על דברי הגמרא (ברכות נט.) למה נבראו רעמים כדי לפשט עקמומיות שבלב, ואמר כי האדם יכול לטעות את עצמו שהוא ירא ה', אבל על ידי רעמים שמחרידים לבו של אדם, שירא מן הרעמים שלא יזיקנו כמו ששכיח הרבה פעמים, ועל ידי שהוא חרד מזה ידע שאין היראה בליבו אמיתית ואין לו יראה, שאם היה לו יראת ה' לא היה ירא רק מהשי"ת... וזה פירוש לפשט עקמומיות שבלב מה שהוא מטעה את עצמו שהוא ירא ה', ועל ידי זה יתדבק שיהיה לו יראה אמיתית. וזה פירוש אמרו עליו, שאליהו הוא פנחס (ילקוט רמז תשעא), ולא היה ירא במעשי זמרי שהשבטים יפגעו בו כדאיתא במדרש, מפני שהוא ירא ה' מבלי לבוש יראה החיצונית כנ"ל.

או פירוש ערום, כמו שפירשתי ומלבשתו אימה ויראה (עייין אבות פי' מי"א), שאימה הוא כמו שיכול לפשוט אותה, שהוא אליהו במדרגת האהבה ומפשיט עצמו מיראה, שהקריב בשעת איסור הבמות שהוא איסור כרת, ועשה זה שיתקדש ה'. (רמזי אש)

בגמרא (כתובות קי.) מסופר, שאיש אחד הביא מתנה לרב עני דגים קטנים, ושאלו למה, ואמר יש לי דין, ואמר לו פסילנא לך

שינויי נוסחאות

אמר אליהו זכור לטוב. א בדפו"ר הגירסא: אמרו עליו. ב בכי"ו נוסף: ומענה רך בפיו.

א בכי"ו הגירסא: משום דבי אליהו הנביא, וכדלהלן בפרק זה כמה פעמים. ובכי"פ מופיע מאמר זה בזוטא פי"ב, ושם הגירסא:

חַמָּה, וּמְרַבָּה שְׁלוֹם עִם אָבוֹי וְאִמּוֹ וְעִם רַבּוֹ וְעִם חֲבֵרָיו^ו,
 וְאַפְּלוֹ עִם גּוֹי בְּשׁוֹק, כְּדִי שְׂיֵהָא אָהוּב מִלְּמַעְלָה וְנַחְמֵד^ז
 מִלְּמַטָּה, וּכְדִי שְׂיֵהָא מְקַבֵּל עַל הַבְּרִיּוֹת, וּכְדִי שְׂיִתְמַלְּאוּ כָּל
 יָמָיו בְּטוֹבָה.

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָה^ח: בְּזִמְן שְׂיִשְׂרָאֵל שְׂרוּיָן בְּצַעַר,

מסורת המדרש ואפילו עם גוי בשוק. עיין שביעית פ"ד מ"ג, פ"ה מ"ט, גיטין סא. סב. אבות פ"ד מט"ו.
 בזמן שישראל שרויין בצער וכו' (כל הענין). תענית יא. להלן פרק ט"ו. עיין לעיל רבא ריש פרק כ' וריש פרק כ"ה. ועיין שרע"א אר"ח סימן תקע"ד ס"ה.

ביאור

כלל ט^ו, שזו מעלת השלום העליונה, שחי בשלום עם כל אדם'. כְּדִי שְׂבִזְכוּת זו יְהֵא אָהוּב מִלְּמַעְלָה - מן הקב"ה י"א, וְנַחְמֵד מִלְּמַטָּה - מן הבריות ז^ו, וּכְדִי שְׂיֵהָא מְקַבֵּל עַל הַבְּרִיּוֹת - כלומר, מכח מה שיהיה נחמד למטה, יהיו דבריו מקובלים על הבריות ז^ו, וּכְדִי שְׂיִתְמַלְּאוּ כָּל יָמָיו בְּטוֹבָה - כלומר, מכח מה שיהיה אהוב מלמעלה, יתמלאו כל ימיו בטובה ז^ו.

חַמָּה [-כעס], ככתוב (משלי טו 6) 'מַעֲנֶה רֶךְ יִשִּׁיב חַמָּה', שהעונה לחבירו בלשון רכה, משיב מעליו את חמתו ז^ו, וּמְרַבָּה שְׁלוֹם - מתנהג במדת השלום עם כל סובביו בהדרגה, תחילה עִם אָבוֹי וְאִמּוֹ שהם הקרובים אליו ביותר, וְאַחַר כֵּךְ יִתְאַמֵּץ יוֹתֵר וְיִנְהַג בְּשִׁלּוּם עִם רַבּוֹ^ו, וְאַחַר כֵּךְ עִם חֲבֵרָיו, ולבסוף ינהג בשלום עם כל הבריות, וְאַפְּלוֹ עִם גּוֹי בְּשׁוֹק [-כלומר, שאינו מכירו

מקורות וצייונים

עם אביו ואמו היא שלום הבית [שהוא החלק הראשון מכלל המדינה, ועיין במורה נבוכים (ח"ג פ"א בעונש מכה אביו)], וגם בהם אין האהבה גדולה לפעמים מחמת רוב ההרגל. והשלום עם חבירו הוא שלום המדינה והחברה, והשלום עם גוי הוא הפצת מדת השלום על כל הבריות.
 יא. כמו שאמרו חכמים (אבות פ"ג מ"י), 'כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו' (מהרש"א ח"א ברכות שם ד"ה כד).
 יב. באהבת ה' אליו, נקט המדרש לשון 'אהוב', ואילו באהבת הבריות אליו, תפס לשון 'נחמד'. וביאור הדבר, כי אהבת ה' אליו היא אהבה ישרה, ללא תקוה לתועלת שתחזור אליו, ולכן נקראת בלשון 'אהבה'. אך אהבת הבריות היא מחמת התועלת המגיעה ממנו אליהם, ואהבה זו נקראת בלשון 'חמדה' (מענה אליו שם. ועיין מאורי אש אות ו). אך עיין בשנויי נוסחאות.
 יג. בדרך נוספת פירשו במאורי אש (שם) ובתוספות בן יחיאל (ד"ה כד) את דברי המדרש, שעל ידי שיהיה אהוב מלמעלה, יהיה גם נחמד מלמטה, שמי שרוח המקום נוחה הימנו, גם רוח הבריות נוחה ממנו, ככתוב (משלי טו ז) בְּרִצּוֹת ה' יִרְכָּכִי אִישׁ, גַּם אוֹיְבָיו יִשְׁלַם אֹתוֹ.
 יד. מענה אליו (שם).
 וכוונת המדרש, שלא יאמר אדם, מה לי להשתדל כדי להיות אהוב על הבריות, די לי בכך שאני יודע בעצמי שאני צדיק ולא אכפת לי מה שיאמרו עלי הבריות, לכן ממשיך המדרש, שצריך האדם להיות נחמד למטה כדי שיהיה מקובל על הבריות, ועל ידי כך יהיו דבריו נשמעים, ויקבלו את מוסרו ותוכחתו, ויוכל לזכות את הרבים ולקדש שם שמים ברבים בריבוי תורה ומצוות וריבוי פעלים לעבודת ה', ושם שמים יהיה מתאהב על ידו (תוספות בן יחיאל ד"ה וכד).
 ובמשפט וצדקה (אות ד) פירש בדברי המדרש, 'נחמד מלמטה' - היינו בעיני החכמים, ו'מקובל על הבריות' - בעיני כל שאר הבריות.
 יז. מענה אליו (שם).
 והיינו, שימצאו לו עוזרים להיטיב מחייתו בעולם (מאורי אש אות ז).

ו. וראה במדרש לעיל (רבא פ"ח ד"ה לעולם), שם הובא ענין מאמר זה, ובסופו הובא: 'שנאמר, מַעֲנֶה רֶךְ יִשִּׁיב חַמָּה'.
 ז. מצוות דוד (משלי שם).
 ומדברי המאורי אש (אות ג) והמענה אליהו (אות א) מבואר שפירשו שהם שתי מדות באדם עצמו, האחת שינהג עצמו במענה רך לכל אדם, והשני, שישב את חמתו העולה בלבו, זו בדיבור וזו במחשבה. וכתב במאורי אש, שהרגיל במענה רך בא לידי השבת חמה, ככתוב מַעֲנֶה רֶךְ יִשִּׁיב חַמָּה [ונראה שכן פירש גם בכתוב].
 ובלוח ארז (ד"ה מענה) הביא, שדברים אלו נאמרו בהמשך לדברי המדרש לעיל שיהיה אדם ערום ביראה, ועל כך מזהיר שרק ביראת ה' יהיה ערום, ולא לרעה, ובדברו עם בני אדם יהיו דבריו הנאמרים במענה רך משיבים חמה, ולא ינהג בערמה כאותם שמדברים בלשון חלקקות ודבריהם נראים רכים ונעימים, אך מכיון להקניט את השומע ולעורר את חמתו, והשפעתו רעה עוד יותר מאשר אם היה מדבר איתו קשות ומגלה לו את מה שבלבו עליו [וראה בתהלים (נה כב) חֲלָקוּ מִתְקַמָּאת פִּי וְקָרַב [-ולמלחמה] לְבוֹ, רַפּוֹ דְבָרָיו מִשְׁמָן וְהִקָּה פְתָחוֹת [-קללות]].
 ת. היינו, אפילו שאמרו חכמים (קידושין ז) אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, וכן מותר לתלמיד לחלוק על רבו בהלכה (ראה ברמ"א יו"ד ס' רמב ס"א), וכן מצות תוכחה היא אפילו בתלמיד לרבו (ראה ב"מ לא), מכל מקום ירבה עמו בשלום ויעשה כל דבריו עם רבו נחת וביראה ובאהבה, מפני כבודם. ובגמרא (ברכות שם) גרסו במאמר זה: 'ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם' וכו', וגירסא זו מובנת יותר כפשוטו (תוספות בן יחיאל ד"ה ומרבה, ועם).
 ט. וכל שכן כשמכירו (מאורי ברכות ז. ד"ה לעולם).
 ובגמרא (שם) הובא מאמר זה שהיה רגיל בפיו של אביי, ונוסף אחר כך: 'אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי, שלא הקדימו אדם שלום מעולם, ואפילו נכרי בשוק'.
 י. מענה אליו (שם). ובמאורי אש (אות ד-ה) ביאר, שמדת השלום

בִּיאור

החובה להצטרף בצער הציבור

נהמשך למה שאמר לעיל, שינהג אדם בעצמו במידות טובות כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה וכו', אומר כאן המדרש שכל זה תלוי אם משתתף בצער הציבור, אך אם פורש מן

הציבור ואינו מצטרף בצערם, לא יזכה למעלות אלו^{טו}.

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָה ט״ז: בְּזִמְנָא שִׁישְׁרָאֵל שְׂרוּיָן בְּצִעַר,

מקורות וציטוטים

החיוב להשתתף עם הציבור אף בעת צרתו.
טז. המאמר דלהלן הן שתי ברייתות שהובאו בגמרא (תענית יא).

טו. זקוקין דנורא (אות ד, בדרך ב). ויש שפירשו, שהדברים הם המשך למה שאמר שיש להרבות בשלום עם כל אדם, וכאן מבאר בגודל

פנינים יקרים

בעסק הרבנים ושוחטים, ובודאי מי שיכול לתקן זה בטוב ובנעימות טוב מאוד. אך על פי רוב בא שטן ורוקד ביניהם ח"ו, וכמאמר (ישעיה נט טו) 'ותהי האמת נעדרת', והיצר הרע עושה לו מזה עסק גדול במחלוקת והלבנת פנים ולשון הרע וליצנות ושקר ודברים בטלים ובלבול מחשבות מתורה ותפילה ח"ו, וידוע מאמר חז"ל בהרבה מקומות גודל השלום, לכן הקדימו חז"ל שיהא ערום ביראה. (ליקוטי שושנים (האלברסברג) חלק ו ס"ק יא)

ומפיל שינה על עיניו, אך אם האדם ערום ביראה, אז הוא מחשב לעשות חפצו וצרכיו, ואז מניח לו היצה"ר לקום בזריזות ממטתו וכיוצא בזה. וזהו 'חשבתי דרכי' (תהלים קיט ט), פירוש כשרציתי לעשות מצוה חשבתי מקודם לעשות דרכי, בכדי שלא תהיה לי מניעה מיצה"ר, ואח"כ 'ואשיבה רגלי אל עדותיך' (שם). (תורת המגיד, תהלים)

הוא על דרך 'הצנע לכת עם אלהיך' (מיכה ו ח), עם יראה פנימית אשר אינו ניכר בחוצות ונדמה ערום, אמנם צדק לבשתי בצניעות, וכל אשר יותר מוצנע, יותר משובח נקי וטהור מכל פניה, כי אם 'אני לדודי ודודי לי' (שיר השירים א), ועל כן אין לך יפה מן הצניעות.

שמעתי בשם הותיק הישיש הריב"ש ז"ל הוי ערום ביראה היינו בלי לבוש, כי יש מי שיראתו הוא בלבוש, בשביל שיחיה, או בשביל עושר וכבוד ושאר דברים, ויש שהוא בלי שום לבוש רק בגין דאיהו רב ושליט (וזהר ח"א יא). (תורי זהב, עקב)

וְאִפְלוּ עִם גּוֹי בְּשׁוּק
יש לדייק, מאחר שאמר מרבה שלום עם כל אדם א"כ גם נכרי בכלל, ולמה חוזר ואפילו עם נכרי בשוק. שנית יש לדייק דמאחר דמצוה להרבות שלום אפילו עם נכרי, א"כ למה ציין עליו בשוק ולא קאמר סתם ואפי' עם נכרי.
ונראה דלכאורה הרי כתיב (תהלים קלט כא) 'משנאיך ה' אשנא', ו'הלא אח עשיו ליעקב ואוהב את יעקב ואת עשיו שנאתי' (מלאכי א ב), וגם יש לאו ד'לא תחנם' (דברים ז א), ואיך ירבה שלום, אדרבה יתרחק מהם ואיזה יראה הוא לעשות שלום עם כל הגוים, אבל נראה דדוקא דייק אם נכרי בשוק, וזה יהא ערום ביראה להערים בכל מיני ערמה ליראת ה', שבאמת יש כאן ערמה שמראה לו שלום בשוק, אבל בבית אין שלום לרשעים אמר ה'. (שו"ת משנה הלכות, חלק יג ס' קמז)

העיד הרה"ק מוהר"ר משה צבי מסאווראן זיע"א על הרה"ק הר"ר ברוך ממעזיבוז זיע"א שבו נתקיים לעולם יהא אדם ערום ביראה, ומעשה שהיה כך היה, פעם אחת סעד אצל שולחנו הטהור בליל שב"ק אחד מחשובי הלומדים, לאחר כלות הסעודה ניגש הלא אל העמוד שעליו דלקו נרות שבת, ונטל נר אחד מעמוד זה מתוך שכחת שבת, וחישב בנר בארגז הספרים אחר ספר מסוים הנצרך לו, ועיני המסובים רואות ומורא רבם הר"ר ברוך השתיקם, הגביה הר"ר ברוך קולו עליו בצעקה, מנין העזה זו לקחת הנר שלי מעל גב העמוד, מיד החזיר האורח הנ"ל הנר למקומו. וסיים הרה"ק מסאווראן בהוכיחו חכמתו הגדולה והערמה שביראתו, שעל אף זכירת השבת היה שומרו לקדשו, כי באם היה מזכירו ששבת היום היה הלא נכהל ומשליך הנר ארצה, והיה מכבה הנר ח"ו, ועכשיו לא שם לבו להתבהל והניח הנר במקומו, ונמנע מלחלל השבת.
(ליקוטי שושנים השלם (סאווראן), יתרו)

כְּדִי שִׁיחָא אֶהוּב מְלַמְעָלָה וְנַחְמָד מְלַמְטָה, וְכִדִּי שִׁיחָא מְקַבֵּל עַל תְּפִירָתוֹ, וְכִדִּי שִׁיחָא מְלַמְעָלָה כָּל יָמָיו בְּמִנְחָה
בענייני האהבה יתכן להיות גם אהבה ישרה שלא לתועלת

ונראה דכוונת חז"ל שהקדימו תיבות אלו למימרא דשלום הבריות, הוא מפני שהרבה פעמים היצה"ר בא לאדם בטענות שמחלוקת זה הוא מצוה... וכמו שהוא לפעמים בזמן הזה בעו"ה

שינויי נוסחאות

כסת לישוב עליה, אלא כך אמר משה, הואיל והציבור שרוי בצער, אף אני אהיה עמהם בצער. ואשרי מי שמצטרף עצמו עם הציבור. לא יראה אדם את הציבור שרויים בצער והוא הולך לביתו ויאכל וישתה, ויאמר שלום עלי נפשי, ואם עשה כן, עליו הכתוב אומר הִנֵּה שֶׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה, הֲרֵג בְּקֶרֶב גּוֹי, מה כתיב אחריו, וְנִגְלָה בְּאָזְנֵי ה' צְבָאוֹת וגו'. זה ענין בינונים, ענין הרשעים מהו אומר, אֲתֵינוּ אֶקְחָה יין ונסבֵּאָה שְׂכָר וגו'.

ד) בגמרא (ברכות יז). הובא מאמר בסגנון זה שהיה מורגל בפיו של אב"י, ושם גרסו: ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם וכו'. ועיין בתוספות בן יחיאל (ד"ה ועם). ה) כן הוא בגמרא (שם). בדפ"ר ובכ"ו איתא: ואהוב. ו) המאמר המובא להלן הוא מהגמרא (תענית יא). ובדפ"ר ובכ"ו הובא המאמר בקיצור כדלהלן: 'הצדיק אבד ואין שם על לב', מכאן אמרו כל המצטרף עצמו עם הציבור זוכה ורואה בנחמות ציבור, שנאמר וַיְדִי מִשָּׂה כְּבָדִים, וכי לא היה לו למשה כר או

וּפְרַשׁ אֶחָד מֵהֶן, בָּאִים שְׁנֵי מַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת וּמְנִיחִין לוֹ אֶת יְדֵיהֶם עַל רֵאשׁוֹ וְאוֹמְרִים: פְּלוֹנֵי זֶה שִׁפְרַשׁ עֲצָמוֹ מִן הַצְּבוּר, אֵל יִרְאֶה בְּנִחְמַת צְבוּר. אֲלָא בְּזִמְן שֶׁהַצְּבוּר שָׂרוּי בְּצַעַר, אֵל יֹאמֶר אָדָם: אֲלֶךְ לְבֵיתִי וְאֹכַל וְאַשְׁתָּה וְיִשְׁלֹם עָלַי נַפְשִׁי. וְאִם עוֹשֶׂה כֵּן, עָלְיוֹ הַכְּתוּב אוֹמֵר (ישעיה כב יג) 'וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה, הֲרֹג בְּקָר וְשַׁחַט צֹאן, אֲכַל בָּשָׂר וְשָׂתוֹת יַיִן' וּגּוֹ, מֵה כְּתִיב בְּתַרְיָה (שם פסוק יד) 'וְנִגְלָה בְּאֲזְנֵי ה' צְבָאוֹת, אִם יִכְפַּר הָעֹן הַזֶּה לְכֶם עַד תִּמְתּוּן'. עַד כָּאֵן מִדַּת בִּינוּנִים. אֲכַל בְּמִדַּת הַרְשָׁעִים, מֵה כְּתִיב (שם נו יב) 'אֲתִיו אֶקְחָה יַיִן וְנִסְבַּאתָ שִׁכָר, וְהָיָה כְּזֶה יוֹם מָחָר, גְּדוֹל יֵתֵר מֵאֲדָר'

ביאור

וּפְרַשׁ אֶחָד מֵהֶן וְלֹא צִיעַר עֲצָמוֹ עִם הַצְּבוּר", בָּאִים שְׁנֵי מַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת שְׂמֵלוּיִם אֶת הָאָדָם, אֶחָד מִיַּמֵּינוֹ וְאֶחָד מִשְׂמָאלוֹ, כְּכַתּוּב (פסלים 65 6) 'פִּי מִלְאָכָיו יִצְנֶה לָךְ לְשִׁמְרֶךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ', וּמְנִיחִין לוֹ אֶת יְדֵיהֶם [כלומר, אֶת כַּח הַשְּׁפַעְתָּם, הַמְכוֹנָה יַד/יָט] עַל רֵאשׁוֹ,

וְאוֹמְרִים: פְּלוֹנֵי זֶה שִׁפְרַשׁ עֲצָמוֹ מִן הַצְּבוּר, אֵל יִרְאֶה בְּנִחְמַת צְבוּר בַּעַת שֶׁהַצְּבוּר יִנוּחְמוּ וְיִוּוּשְׁעוּ מִצַּרְתָּם כֵּא. אֲלָא בְּזִמְן שֶׁהַצְּבוּר שָׂרוּי בְּצַעַר, אֵל יֹאמֶר אָדָם: אֲלֶךְ לְבֵיתִי וְאֹכַל וְאַשְׁתָּה, וְיִשְׁלֹם עָלַי נַפְשִׁי שְׁלֹא יִבְאוּ עָלַי צַרוֹת אֲלוֹי.

מקורות וצינונים

וראה בשנויי נוסחאות, שבכתבי היד הובא כאן קיצור ממאמר זה, ובסדר אחר, ובנוסח הזקוקין דנורא העתיק כאן את הברייתות באורך, כפי שהובאו בגמרא (שם).

כתב במשפט וצדקה (אות ו), מימרא זו היא המימרא השניה שהגה בה רב ענן בעת שהתבודד בתיבה כדי לזכות לגילוי אליהו. ונראה שחזר דווקא על מאמר זה, מפני שחשד בעצמו שמא פרש ממנו אליהו מפני שלא השתתף בצער הציבור [וראה בהערה לעיל ביאורו בזה באורך. אך ראה בשנויי נוסחאות, שלנוסח כתי אין המאמר פותח במלים 'ואמרו רבותינו זכרונם לברכה'].

יז. היינו אם רק אינו מצער עצמו עם הציבור [אך גם אינו מענג עצמו באכילה ושתיה], שאז עונשו שאינו רואה בנחמת הציבור. אך אם הולך ומתענג בתענוגים, עונשו גדול יותר, וכמובא להלן שנאמר בו אם יִכְפַּר הָעֹן הַזֶּה לְכֶם עַד תִּמְתּוּן (עין אליהו תענית שם ד"ה בזמן, ועיי"ש ביאורים נוספים).

החובה לשתף עצמו עם הציבור היא דווקא בדבר שיכול להועיל, כגון תפילה ותענית, או בהצלה בגופו ובממונו, אך בדבר שאינו יכול להועיל בו, לא יעמוד אדם במקום סכנה (מגן אברהם ופרי מגדים סי' תקעד סק"ו, עפ"י ים של שלמה ב"ק פ"ו סי' כו).

יח. על פי הגמרא (תענית שם) ורש"י (שם ד"ה שני).

וענין שני המלאכים, האחד ממונה על קיומו וחיותו בעולם כפי דרך הטבע, והשני ממונה על השגחתו הפרטית להזמינו טרף מחייתו ולשומרו בכל המקרים המזדמנים לו. ויתכן עוד שהכוונה למידת הדין ומידת הרחמים המסובבות את האדם תמיד מימינו ומשמאלו (מאורי אש אות ח).

וענין במדרש להלן (פט"ו ד"ה וק, בשנויי נוסחאות) שהובא שם כעין מאמר זה, ובנוסח כתבי יד מובא כאן 'שני מלאכי חבלה מלוין לו מבית הכנסת עד לביתו וכו'.

יט. מאורי אש (שם).

כ. בטרם שמיניחים את ידיהם על ראשו בדווקא, ביאר בנן יהודיע (תענית שם ד"ה ומניחין), שהוא רמז לכך שכל ישראל הם כגוף אחד, שאף שמחולק הוא לאיברים רבים, שורשם אחד, והראש רומז על השורש, ואדם זה שלא הביט בשרשם של ישראל שאחד הוא והלך ופרש מן הציבור, מתקלל בראשו. ועוד פירש, שהשכינה שורה מעל ראשו של האדם, ואדם זה שפרש מצער הציבור, לא אכפת לו בצער השכינה שמצטערת בצרות ישראל, ולכן מניחים ידיהם על ראשו. ועיי"ש ביאורים נוספים.

כא. ובענין יעקב (תענית שם ד"ה אל) ביאר, שהכוונה שלא יזכה לראות בנחמת ציון וירושלים בגאולה העתידה, שתבוא מכח הנהגת ה' שבכל צרותם לו צר ואינו יכול לסבול צערם של ישראל, והיה לו ללמוד ממידת קונו להצטער בצרת הציבור.

כב. ובגמרא (שם) מתחילה כאן ברייתא שניה 'תניא אידך'. וביאר במשפט וצדקה (אות ז) שמאמר זה הוא ביאור למאמר הראשון שנשנה בקיצור, ומבאר מהו ענין הפרישה מן הציבור, כמו שמפרש והולך, 'אל יאמר אדם אלך לביתי וכו'. והוא כנגד מה ששנינו במשנה (תענית טו.) שבזמן תענית ציבור מוציאים התיבה לרחובה של עיר להתפלל באסיפת רוב עם.

כג. בזמן שיש צרת ציבור, נוהגים לעשות שני דברים: האחד, שאחרי התפילה אין הולכים לבתיהם אלא נשארים בבית הכנסת לומר תהלים וסליחות, והשני שיושבים בתענית. והברייתא מלמדת שיזהר אדם בשני הדברים, ולא יאמר שילך לביתו ולא יתעכב בבית הכנסת, וגם לא יאכל וישתה, אלא יתענה ויצטער יחד עם הציבור (בן יהוידע שם ד"ה אל. וראה בהערה לעיל דברי המשפט וצדקה).

כד. כלומר, מה איכפת לי מצערם, רק שלום יהיה לי (מאורי אש אות ט).